



بازنمایی مفاهیم قرآنی در شعر کودکان عربی و فارسی

ریحانه ملازاده^۱

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران^۱

چکیده

از آنجا که شخصیت آدمی در سالهای اولیه زندگی پایه‌ریزی می‌شود لزوم توجه به تربیت دینی از دوران کودکی ضرورت می‌یابد. ادبیات کودک یکی از حوزه‌های جدید ادبی بشمار می‌رود که در عصر حاضر در قالب شعر، داستان و نمایشنامه نمود یافته است. در این میان شعر به دلیل ماهیت جذاب و توانایی انتقال پیام‌های عمیق با واژگانی اندک می‌تواند جنبه آموزشی بیابد و در رشد و شکوفایی ذهن کودک و نهادینه کردن باورهای دینی نقش مهمی را ایفا نماید. ساختار ساده و روان و آهنگ گوشنواز شعر، علاوه بر سرگرمی و ایجاد احساس لذت و شادی، توجه کودک را جلب کرده و به طور غیر مستقیم او را تحت آموزش قرار می‌دهد. از سوی دیگر، قرآن کریم یکی از منابع غنی و تأثیرگذار در این زمینه است که می‌تواند با ارائه آموزه‌های اخلاقی و دینی، به شکل‌گیری شخصیت و هویت کودک کمک کند. از این رو شاعران متعهد در حوزه تربیت کودک، برای انتقال آموزه‌های اخلاقی، اجتماعی و مفاهیم بلند اعتقادی از آیات الهی بهره فراوانی برده‌اند. خداشناسی، صداقت، احترام به حقوق دیگران، تعاملات صحیح اجتماعی از جمله مضامینی است که در شعر کودک می‌تواند بکار رود. این پژوهش می‌کوشد تا نشان دهد چگونه شاعران فارغ از هر زبانی برای تربیت دینی کودکان از مفاهیم قرآنی بهره برده‌اند. در این جستار با ارائه نمونه‌هایی از اشعار تازی و فارسی، به بررسی موضوعات و درون‌مایه‌های آنها پرداخته می‌شود تا از این رهگذر چگونگی الهام‌پذیری شاعران از آیات الهی نشان داده شود. نتایج این پژوهش می‌تواند به شاعران کودک کمک کند تا با در نظر گرفتن آموزه‌های قرآنی، اشعار ارزشمندی برای تربیت نسل آینده سروده و بر غنای ادبیات کودکان بیفزایند.

کلیدواژگان: ادبیات تطبیقی، مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن، تربیت کودک، شعر کودکان عربی و فارسی.

۱. مقدمه

برای داشتن جامعه‌ای سالم، تربیت صحیح افراد امری گریزناپذیر است. هدف از تربیت اسلامی، دستیابی به کمال مطلوب انسان است که به نوبه خود هدف از آفرینش جهان هستی نیز به شمار می‌رود. این هدف از طریق توسعه ابعاد وجودی انسان و در سایه عبودیت و اطاعت از خداوند جامه عمل می‌پوشد. پیامبران برای هدایت و سعادت بشر فرستاده شدند تا در پرتو تعالیم کتب آسمانی انسان را در طول مسیر زندگی یاری رسانند و توشه‌ای از کمال و تعالیم الهی در اختیارش بنهند و او را از انحراف و زشتی‌ها دور نگه دارند. برای نیل به این مقصود تربیت از

¹. Email: r.mollazadeh@alzahra.ac.ir

نخستین لحظه حیات ضرورت می‌یابد زیرا اساس شخصیت و باورهای انسان در این دوره شکل می‌گیرد.

دوران کودکی اولین مرحله از زندگی انسان است که از بدو تولد شروع می‌شود و با بلوغ پایان می‌یابد. دوران کودکی شالوده جامعه و مهمترین عنصر بنای آن بشمار می‌رود و بسان خاک حاصلخیز و مناسبی است که هر فضیلت و خلق حسنه ای در آن کاشته شود در آینده کودک به بار می‌نشیند. این دوره بسان کتاب سفیدی است که والدین در نگارش قصه زندگی قلم‌فرسایی می‌کنند. لذا باید مراقب بود تا این صفحات پاک و سپید به برگه باطله تبدیل نشود. کودک از محیط تأثیر پذیرفته و در دامان جامعه رشد می‌کند. زبان، اندیشه، آداب و رسوم، هنجارها و سلوک اجتماعی، فرهنگ او را تشکیل می‌دهند. از این رو ادبیاتی که به کودک اختصاص یافته اهمیت می‌یابد زیرا ادبیات غذای روح است و در رشد معنوی و نگاه فرد به زندگی و جهان پیرامونش نقش مهمی ایفا می‌کند.

ادبیات کودک شامل قصه‌هایی است که پدربزرگ و مادربزرگ برای نوه‌ها حکایت می‌کنند یا ترانه‌هایی است که والدین برای دل‌بندانشان می‌سرایند «زیرا این سروده‌ها با وظائف تعلیم و تربیت ارتباط تنگاتنگی داشته و در عین حال وسیله و هدف محسوب می‌شوند» (بریغیش، ۱۹۹۷م: ۴۳)

درباره ادبیات کودک تعاریف متعددی ارائه شده است. برخی آن را اثری خلاقانه و هنری دانسته‌اند که متناسب با سن و تجربه‌های کودک نوشته می‌شود. این آثار که در اصل برای کودکان ابداع شده، در زیبایی سبک و ایده پردازی گاه چنان رفیعند که بزرگسالان را با حیرت و شیفستگی مجذوب خود می‌سازند. (باداود، ۲۰۰۳م: ۱۹)

برخی از شاعرانی که در حوزه ادبیات کودک کار می‌کنند از قرآن برای سرودن ترانه‌های خود الهام می‌گیرند. داستان‌های پیامبران و وقایع تاریخی ذکر شده در قرآن می‌تواند منبع بسیار مفیدی برای خلق ترانه‌های آموزنده باشد. سروده‌های مذهبی که با هدف آشنایی کودک با زبان دین نگاشته شده دارای محتوای قرآنی است. به عنوان مثال مفاهیمی مانند نماز، روزه و مانند آن به زبان ساده و لطیف شعر برای کودکان ارائه می‌شود.

۱-۱. هدف پژوهش

این مقاله می‌کوشد ضمن معرفی شاعران کودک در ادبیات عربی و فارسی، با بیان اشعار دینی، توجه شاعران را به بهره‌مندی از کتاب زندگی بشر، فراتر از تلاوت جلب کند تا از این رهگذر بر لزوم پیوند میان قرآن و ادبیات کودک تأکید نماید. ضرورت تحقیق از آنجا نمایان می‌شود که استفاده از مفاهیم قرآنی در غنی‌سازی ادبیات کودک و در نتیجه بالابردن سطح تربیت نسلی

متعهد امری اجتناب‌ناپذیر است. این دغدغه با توجه‌شاعران به این حوزه می‌تواند راه را هموارتر نماید.

۲-۱. پرسش‌های تحقیق

این پژوهش در پی پاسخ به سؤالات ذیل است:
قرآن چگونه الهام بخش ترانه‌های کودکان عربی و فارسی است؟
مضامین دینی مشترک در شعر کودک عربی و فارسی چیست؟

۳-۱. پیشینه

محرمی، رامین و همکاران (۱۳۹۵ش) در مقاله «بررسی تأثیر مضامین قرآنی در اشعار کودکان جعفر ابراهیمی (شاهد)»، نویسندگان پس از بررسی ۱۵ مجموعه شعری ابراهیمی، به این نتیجه رسیده‌اند که غالب مضامین شعری وی درباره خداشناسی بوده و شاعر با تمثیل مظاهر طبیعت کوشیده تا صفات ثبوتی و جمالی خداوند را توصیف نماید.
فروغ صبا و همکاران (۱۳۹۵ش) در مقاله «بیان شاعرانه مضامین قرآنی در شعر کودک (مطالعه موردی خداشناسی)»، با ارائه اشعار فارسی نشان داده‌اند که شاعران حوزه کودک، صفات خداوند را بیشتر از طریق تشبیه و جاندار انگاری معرفی کرده‌اند.

کریم‌پور و همکار (۱۳۹۷ش) در مقاله «بررسی تطبیقی اصول شعر کودک در ترجمه منظوم کودکان ده سوره کوتاه قرآن کریم»، که در آن نویسندگان از دو جنبه «ساخت شعر کودک» و «صحت ترجمه آیات» به تحقیق توجه کرده و از نظر ساختار و محتوای معرفتی به ارزیابی کیفیت اشعار پرداخته‌اند. همچنین نقاط قوت و ضعف این ترجمه‌های منظوم شناسایی و ارائه داده شده است. شوهانی، علی‌رضا و همکاران (۱۴۰۰ش) در مقاله «بررسی تطبیقی مضامین دینی در شعر کودک و نوجوان فارسی و کُردی» با بهره‌گیری از رویکرد تحلیل محتوا به بررسی آماری ۸۰ مجموعه شعر (۴۰ شعر فارسی و ۴۰ کُردی) پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در اشعار فارسی، موضوعات مرتبط با معصومین و ائمه اطهار با ۶۵ درصد فراوانی در صدر قرار دارند، در حالی که در اشعار کُردی، مفاهیم مربوط به خداوند با ۷۲ درصد فراوانی، بیشترین حضور را دارند. همانطور که ملاحظه می‌شود تاکنون پژوهشی تطبیقی در اشعار کودکان فارسی و عربی با تکیه بر آموزه‌های قرآنی انجام نشده است. از این رو پژوهش حاضر به بازنمایی مفاهیم قرآنی در شعر کودکان فارسی و عربی اختصاص یافت.

۴-۱. روش پژوهش

این تحقیق بر پایه استناد به مبانی نظری و استخراج نمونه‌های شعری صورت گرفت. بدین منظور ابتدا به معرفی مختصر شاعر پرداخته شد (زیرا ادبیات کودک نوپاست و شاعران آن با وجود تبحر کاری عموماً ناشناخته مانده‌اند) سپس به روش توصیفی نمونه‌های شعری از زبان

عربی و فارسی نقل شد و مورد تحلیل قرار گرفت. برای فهم آیات نیازمند به ترجمه از مترجم معاصر آقای انصاریان استفاده گردید.

۲. شعر کودک

منتقدان شعر کودک، اشعار آموزشی را به دو دسته تقسیم می‌کنند؛ دسته اول اشعاری هستند که با صراحت و زبان مستقیم سروده شده، چنان که گویی فرد بزرگسالی کوچکترها را مورد خطاب قرار می‌دهد و باید‌ها و نبایدها را مطرح می‌کند. دسته دوم شامل اشعاری می‌شود که شیوه بیان صراحت دسته اول را ندارد ولی غیر مستقیم پند و اندرز را انتقال می‌دهد. (گرمارودی، ۱۳۸۲ش: ۱۹۶-۱۹۷)

اشعار آموزشی در ادب کهن ایران که سابقه‌ای دیرینه دارد در دسته اول جای دارند. شعر نظامی و امثال او از این دست شمرده می‌شود. بارقه‌های نوگرایی در شعر کودک را می‌توان پس از مشروطه ملاحظه کرد. به عبارتی شعر کودک از تفنن و توجیه به‌سوی هدفمند بودن کشیده شد. اولین جوانه‌های شعر آموزشی را در این زمینه در آثار ایرج میرزا می‌بینیم که به آموزش غیر مستقیم توجه داشته است. به عنوان نمونه برای جلب توجه کودک به هدر ندادن وقت چنین سروده:

درس و مشقم چو ناتمام بود بازی از بهر من حرام بود

در سر کارهای بی‌مصرف نکنم هیچ وقت خویش تلف (همان: ۱۹۶)

به این ترتیب اشعار ایرج میرزا در دسته دوم جای می‌گیرند. امروزه با گذشت زمان ادبیات کودک با جلب توجه ادیبان در جایگاه مناسبی قرار گرفته است؛ شعر کودک وسعت یافته و بر آن است تا به مدد پشوانه تجارب ارزنده قدیم، نقایص و عیوب خویش را بیابد و با مضامین برتری بار تربیت نسل نوپا را به دوش کشد.

۳. مضامین دینی در شعر کودک

شعر دینی کودک، با هدف تأکید بر عظمت، توانایی و یگانگی خالق و آموزش وظایف شرعی و حقوقی فرد، به طور غیر مستقیم به تثبیت ارزش‌های معنوی در روح کودک سروده می‌شود. به بیانی دیگر این اشعار گاه پاسخگوی پرسشهایی است که کودک درباره آفریدگار یا سائر مسائل دینی به ذهنش خطور می‌کند. وجود خالق، سیره و صفات پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع)، برجسته ساختن فضائل و کرامت‌های اهل بیت (ع)، مناسبت‌های مذهبی از جمله وظایفی است که شعر کودک بر عهده دارد. این شعر که با زبانی ساده و شیوا برای مخاطب بیان می‌شود به تحکیم ایمان، آشنایی با مسائل اعتقادی، یادگیری ارکان آن و نشان دادن تأثیر رفتار ایمانی بر روابط انسانها و در نتیجه رشد جامعه مانند صداقت، امانتداری، وفاداری، اطاعت از اولیای صالح و والدین و کمک به دیگران اهتمام می‌ورزد. (أبو معال: ۱۹۸۶م: ۴۹)

۳-۱. خداشناسی

از نمونه‌های این حوزه می‌توان به شعری از محمد الهراوی (۱۸۸۵ - ۱۹۳۹) اشاره کرد. وی پیشگام شعر تربیتی کودک در مصر بشمار می‌رود. (الهراوی: ۱۹۳۰م، ۱۹۷۰) زبان هراوی فصیح، ساده و دلنشین است. اشعارش غالباً در کتابهای درسی کودکان مصری منتشر شده است. او خداوند را چنین توصیف می‌کند:

الله جلّ شأنه له الصفات الباقية
ربُّ السَّماءِ، والأرأ ضي والمياو الجارية
وربُّك الذي حبا كَ نعمة وعافية
يسمع ما تقوله في السرّ والعلانية
ويبصر النملة في جُنح الليالي الداجية
مُقْتَدِرٌ ذورحمة وأخذ بالناصية

فَخَفَ مِنَ اللَّهِ الَّذِي يَعْلَمُ كُلَّ خَافِيَةٍ (الهراوی: ۱۹۳۰م: ۲۵)

ترجمه: خداوند بلندمرتبه، صفات ماندگار دارد/ پروردگار آسمان و زمین‌ها و آب‌های روان/ و پروردگارت که به تو نعمت و عافیت بخشیده/ آنچه را که می‌گوئید در پنهان و آشکار می‌شنود/ و مورچه را در ظلمت شبانگاهان می‌بیند/ در قدرتمند و مهربانی که حسابرس است/ پس بترسید از خداوندگاری که دانای هر خفایی است.

در این ابیات شاعر پس از اشاره به قدرت خداوند سمیع و بصیر، نعمتهایش را یادآور می‌شود و اینکه هیچ عملی از او پوشیده نمی‌ماند و او که مالک جهان هستی است، نه تنها بر همه چیز احاطه دارد بلکه از جزئیات زندگی موجودات کوچک مانند مورچگان نیز غافل نیست. این نشان‌دهنده قدرت و مهربانی اوست که به بندگانش توجه دارد و از حال آنها باخبر است. او مراقب اعمال ماست و انسان در صورت خطا باید پاسخگو باشد.

از جمله آیات قرآنی مرتبط با محتوای شعر مذکور عبارتند از: آیه ۲۲ سوره حشر: ﴿عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ﴾: دانای نهای و آشکار است، او رحمان و رحیم است. و یا آیه ۱۱ سوره شوری: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾: هیچ چیزی مانند او نیست و او شنوا و بیناست. یا آیه ۲۸۴ سوره بقره: ﴿لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾: آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است، فقط در سیطره مالکیت و فرمانروایی خداست، و اگر آنچه [از نیت‌های فاسد و افکار باطل] در دل دارید آشکار کنید یا پنهان سازید، خدا شما را به آن محاسبه می‌کند؛ پس هر که را بخواهد می‌آمرزد، و هر که را بخواهد عذاب می‌کند؛ و خدا بر هر کاری تواناست.

۳-۱-۱. آفرینش

محمود پوروهاب، شاعر گیلانی ژانر کودک، متولد (۱۳۴۰ش) دارای بیش از ۱۰۰ اثر در کارنامه ادبی خود است. کتاب فارسی سال سوم با این شعر زیبای او درباره آفرینش انسان شروع می‌شود:

بنام خداوند رنگین کمان	خداوند بخشنده‌ی مهربان
خداوند سنجاقک رنگ‌رنگ	خداوند پروانه‌های قشنگ
خدایی که آب و هوا آفرید	درخت و گل و سبزه را آفرید
خدایی که از بوی گل بهتر است	صمیمی‌تر از خنده‌ی مادر است
خدایا به ما مهربانی بده	دلی ساده و آسمانی بده
دلی صاف و بی کینه مانند آب	دلی روشن و گرم چون آفتاب (مجموعه نویسندگان، ۱۴۰۳ش، د.ص)

این شعر به موضوع آفرینش جهان هستی و موجودات آن و مهربانی خداوند اشاره دارد که به نوعی بیدآورنده آیه ۳۰ سوره انبیاء است آنجا که می‌فرماید: ﴿أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ﴾: آیا کافران ندانسته اند که آسمان ها و زمین به هم بسته و پیوسته بودند و ما آن دو را شکافته و از هم باز کردیم و هر چیز زنده ای را از آب آفریدیم؟ پس آیا ایمان نمی آورند؟

احمد محمد سویلم شاعر کودک (زاده ۱۹۴۲م) در مصر، و برنده جوایز متعددی در فاصله سالهای ۱۹۶۵ تا ۲۰۱۶م است. (الجبوری: ۲۰۰۳م، ۲۷۸) او در دهه ۱۹۶۰ میلادی فعالیت‌های خود را آغاز کرده و اشعاری در زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی و ادبیات کودک دارد. شعر او معمولاً به زبان ساده و قابل فهم برای کودکان نوشته شده است. او به خلقت بشر و قدرت آفرینش و نعمت‌های الهی اشاره می‌کند و آن را با دعایی برای نزدیکی به خداوند به پایان می‌رساند:

سُبْحَانَ مَنْ خَلَقَ	وَأَوْجَدَ الْعَلَقَ
لِيُصْبِحَ الْإِنْسَانُ	خَلِيفَةَ الرَّحْمَنِ
سَوَّى لَهُ الْعَيْنَيْنِ	وَالْأَنْفَ وَالْكَفَيْنِ
وَأَبْدَعَ الْحَوَاسَ	وَأَطْلَقَ الْأَنْفَاسَ
هَيَّئْ لَنَا يَا رَبِّ	ننال منك الْقُرْبَ (سویلم: د.ت: ۸)

ترجمه: پاک و منزّه است آن خدایی که آفرید و علق (خون بسته) را به وجود آورد، تا انسان جانشین خداوند رحمان در زمین شود. بر ای او دو چشم، بینی و دو دست را به شکلی متناسب خلق کرد. حواس را ایجاد کرد و نفس کشیدن را به او آموخت. پروردگارا، ما را آماده کن تا به تو نزدیک شویم.

برخی آیات مرتبط با این شعر عبارتند از: ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ﴾ (علق: ۲ و ۱) ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾ (الرحمن: ۳ و ۲) ﴿إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ (بقره: ۴) ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾ (اسراء: ۱۷) ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ (تین: ۹۷)

مصطفی رحماندوست (زاده ۱۳۲۹) در همدان، شاعر و نویسنده برجسته ایرانی است که به عنوان یکی از پیشگامان ادبیات کودک و نوجوان شناخته می‌شود. وی در سال ۱۳۷۱ وفاق به کسب نشان درجه یک هنری (دکتری) شد. رحماندوست با بیش از ۳۱۴ اثر در حوزه شعر و داستان، آثارش به بیش از سیزده زبان ترجمه شده است.

او در کتاب «چند تا ستاره! وای خدا» به جهان خلقت می‌پردازد و به عنوان نمونه درباره خلقت طبیعت می‌گوید: دانه، دانه، دانه، دانه/ برف می‌بارد رو پشت‌بام خانه/ مثل عروس توی هوا می‌رقصی/ بدون ساز و بی صدا می‌رقصی/ سفید سفید، سفیدی/ آن بالاها چی دیدی؟/ دل همه را شاد می‌کنی/ دنیا را آباد می‌کنی/ برف بازی خوبه بچه‌ها/ چه نعمتی، شکر خدا (رحماندوست، ۱۳۹۲: د.ص)

﴿وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَمَّنْ يَشَاءُ..﴾ (نور: ۴۳): باران از لابلای آن بیرون می‌آید، و از آسمان از کوه‌هایی که در آن ابر یخ زده است، تگرگی فرو می‌ریزد، پس آسیب آن را به هر که بخواهد می‌رساند، و از هر که بخواهد برطرف می‌کند.. شاعر زیبایی برف را برای مخاطب به تصویر کشیده تا کودک از آن لذت ببرد. برف بسان عروس در هوا می‌رقصد و علاوه بر انتقال حسی خوب به نعمت‌های الهی اشاره می‌کند که دل‌ها را شاد کرده و زمین را سیراب می‌سازد.

۳-۱-۲. حمد و ستایش خداوند

سپاسگزاری در برابر احسان، علاوه بر اینکه نشانه ادب است در بهبود سلامت روان و افزایش رضایت از زندگی مؤثر می‌باشد. تحقیقات نشان می‌دهند که شکرگزاری، باعث ایجاد حس شادی و رضایت‌مندی می‌شود و در نتیجه با سلامت فرد و بهبود روابط اجتماعی، جامعه بسوی تعالی رشد می‌یابد. شکر خداوند علاوه بر عبادت، نوعی سبک زندگی بشمار می‌رود. این امر موجب می‌شود تا انسان همواره در مسیر رشد و تعالی قرار گیرد و از نعمت‌های الهی بهره‌مند شود.

احمد سویلم در قصیده «الحمد لله» خداوند را با زبانی روان می‌ستاید:

نبدأ باسم الله	ندعوه في علة
سبحانه الكريم	القادر العليم
رب السماء العالية	رب المياها الجارية
في كل شيء قدرته	في كل نفس حكمته
حمد له في كل حين	نعبده .. ونستعين (سويلم، د.ت: ۴)

ترجمه: ما با نام خدا شروع می‌کنیم و او را بالاتر از همه می‌خوانیم/ پاک و منزّه، بخشنده، توانا و داناست/

پروردگار آسمان بلند، پروردگار آبهای روان/ در هر چیزی قدرتش و در هر روحی حکمتش جلوه‌گر است/ در همه لحظات او را سپاس گفته عبادت می‌کنیم و از او یاری می‌جوییم. مفهوم شعر مذکور برگرفته از سوره حمد است. شاعر ضمن برشمردن صفات الهی مانند کرامت، قدرت، علم، حکمت، بر وجوب اطاعت از خداوند تأکید کرده است. پروردگاری که هر لحظه شایسته ستایش است. این مضامین در قرآن کریم به شکل‌های مختلف بیان شده مانند: ﴿الشُّكْرُ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ﴾ (لقمان: ۱۲): نسبت به خدا سپاس گزار و شاکر باش و هر که سپاس گزارد تنها به سود خود سپاس می‌گزارد.

شکوه قاسم‌نیا شاعر و نویسنده برجسته کودک و نوجوان ایرانی، زاده ۱۳۳۴ در تهران است. او از سال ۱۳۵۹ فعالیت ادبی خود را با نوشتن برای مجله کیهان بچه‌ها آغاز کرد و تاکنون بیش از ۱۵۰ عنوان کتاب و ۴۰۰ داستان و ترانه برای کودکان منتشر کرده است. قاسم‌نیا به خاطر آثارش جوایز متعددی دریافت کرده و نقش مهمی در ترویج ادبیات کودک در ایران داشته است. او با زبان شعری از احساس عمیق شکرگزاری و عشق به خداوند سخن می‌گوید:

من از تو متشکرم/ دوست دارم خدایا/ از این جا تا آسمون/ از آسمون تا این جا (قاسم‌نیا، ۱۳۹۲: د.ص) این ابیات تجلی پیوندی عاطفی و معنوی میان انسان و آفریدگارش است. عبارت "از این جا تا آسمون" و "از آسمون تا این جا" به نوعی وسعت و عمق این عشق را به تصویر می‌کشد، که نشان‌دهنده ارتباطی بی‌پایان و فراتر از محدودیت‌های مادی است. گویا یادآور مفهوم این آیه کریمه است: ﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾ (ابراهیم: ۷): اگر سپاس‌گزاری کنید، قطعاً [نعمت] خود را بر شما می‌افزایم.

افسانه شعبان‌نژاد، (متولد ۱۳۴۲ در شهداد کرمان) شاعر و نویسنده کودک و نوجوان و دارای مدرک درجه یک هنری در رشته ادبیات داستانی و شعر از دانشگاه تهران است که به دکترای هنر شهرت دارد. از وی بیش از ۴۰۰ عنوان اثر در حوزه شعر و ادبیات کودک و نوجوان منتشر شده است و برخی از آنها برنده جایزه‌های بین‌المللی و داخلی شدند. او شکر زبانی را که بیان سپاس و ستایش نسبت به خداوند و نعمت‌هایش است چنین به کودک یادآور می‌شود:

من یک سبد برداشتم/ پر کردم از میوه‌ها/ گفتم خدایا باز هم/ من می‌کنم شکر تو را/ (شعبان نژاد، ۱۳۹۲: ش: ۱۰)

اسدالله شعبانی، شاعر و نویسنده ایرانی در حوزه کودک و نوجوان است که در تاریخ ۱۳۳۷ در روستای بهادر بیگ همدان متولد شد. او پس از انقلاب اسلامی به عنوان کارشناس فرهنگی در کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان فعالیت کرده و تاکنون نزدیک به ۴۰۰ اثر شامل

شعر و داستان برای کودکان منتشر کرده است. آثار او به خاطر مضامین آموزشی و سرگرم‌کننده‌اش، تأثیر زیادی بر ادبیات کودک ایران داشته‌اند. او درباره شکر خدا چنین می‌سراید: با چشم و گوش / با دست و پا / در همه جا / شکر می‌کنم / شکر خدا / (شعبانی، ۱۳۹۱: ۹) حمد تنها منحصر به انسان نمی‌شود بلکه طبیعت نیز ثناگوی خالق هستی است: ﴿يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ (حشر: ۲۴) رحماندوست نیز سپاس طبیعت را چنین ترسیم کرده است: بر همه کوه و دشت / هر گیاه / گوشه‌ای / غنچه لب را گشود / بی‌زبان / بی‌دهان / خالق خود را ستود. (رحماندوست، ۱۳۷۶: ۵)

محمود کیانوش (۱۳۱۳-۱۳۹۹) زاده مشهد، شاعر و نویسنده ایرانی با آثا فراوان ادبی است. گستره کاری او علاوه بر شعر و داستان، زمینه‌های دیگری چون ترجمه، روزنامه‌نگاری، نقد ادبی، داستان‌های کودکان و برنامه‌سازی رادیو را در بر می‌گیرد. او ساحت خداوند را در آفرینش از هر عیبی مبرا توصیف می‌کند:

خدایا، خدایا، تو خوبی، تو خوبی / خدایا جهان را / تو خوب آفریدی / بدی نیست در نفس هستی، خدایا / زمین و زمان را تو خوب آفریدی ... (کیانوش. د.ت. ۱۰) این شعر نشان‌دهنده شکرگزاری و محبت عمیق شاعر به خداوند است و تکرار واژه "خدایا" ارتباط عاطفی و معنوی شاعر را با خالقش تقویت می‌کند.

۳-۱-۳. دوست داشتن خدا

خداوند متعال می‌فرماید: ﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ..﴾ (آل عمران: ۳۱) : بگو: اگر خدا را دوست دارید، پس مرا پیروی کنید تا خدا هم شما را دوست بدارد.. احمد سویلم درباره دوست داشتن خداوند قصیده‌ای بنام (حب الله) دارد:

إِنِّي أَحَبُّ إِلَهٍ وَأَتَّبِعِي رِضَاهُ
قَدْرَتُهُ مِنْ حَوْلِنَا فِي جِسْمِنَا وَعَقْلِنَا
فِي خَلْقِهِ الطَّبِيبُ وَالْمَاءُ وَالزَّهْوُ
وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالرَّمْلُ وَالْحَجَرُ
سَبْحَانَهُ الْوَهَّابُ يُعْطِي بِلَا حِسَابٍ (سویلم، د.ت: ۶)

ترجمه: من خدا را دوست دارم و رضایت او را می‌طلبم / قدرت او در اطراف ما، در جسم و عقل ما وجود دارد / او پرندگان، آب و گل‌ها / خورشید و ماه، و شن و سنگ را آفریده / پاک و منزّه است، بخشنده‌ای که بی‌حساب عطا می‌کند.

شاعر با اشاره به قدرت بی‌انتهای خداوند شعرش را آغاز کرده و با تسبیح او آن را به پایان می‌رساند. گویی از این آیه الهام گرفته است: ﴿يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِلَّهِ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (تغابن: ۱) : آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است، خدا را [به

پاک بودن از هر عیب و نقصی] می ستایند. فرمانروایی ویژه اوست، همه ستایش ها مخصوص اوست، و او بر هر کاری تواناست.

افسانه شعبان‌نژاد مهربان بودن خداوند را این‌گونه وصف می‌کند:

مهربان‌تر از مادر/ مهربان‌تر از بابا/ مهربان‌تر از آبی/ با تمام ماهی‌ها/ مهربان‌تر از گل‌ها/ با دو بال پروانه/ مهربان‌تر از باران/ با درخت و با دانه/ مهربان‌تر از خورشید/ با گل و زمینی تو/ تو خدای ما هستی/ مهربان‌ترینی تو (مجموعه نویسندگان، ۱۴۳۰ ش، ۳۳)

۲-۳. احکام

۱-۲-۳. نماز

یکی از واجبات دین اسلام نماز است. خداوند متعال در آیه ۱۰۳ سوره نساء درباره وجوب آن چنین می‌فرماید: ﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا﴾: مسلماً نماز همواره در اوقاتی مشخص و معین و وظیفه ای مقرر و لازم بر مؤمنان است. علاوه بر تأثیر عمیق و شگرفی که نماز در رشد و تعالی روح انسان دارد وسیله‌ای برای ارتباط با خالق هستی است و از این روست که به آرامش و سکون دل نیز می‌انجامد.

شاعر ایرانی جعفر ابراهیمی با تخلص (شاهد) متولد ۱۳۳۰ ش در اردبیل، با بیش از ۱۵۰ اثر از شاعران پرکار حوزه ادبیات کودک شمرده می‌شود. ابراهیمی در القای اندیشه‌های تربیتی به مخاطب کودک از قرآن الهام گرفته است. وی برای انگیزش شوق نماز خواندن در کودک چنین می‌سراید:

من با نشاط و شادمانی/ سوی خدا پرواز کردم/ دروازه تاریک شب را/ بر صبح زیبا باز کردم/
در باغ زیبای عبادت/ پرواز کردم چون پرنده/ لبریز شد قلبم زشادی/ شد روح من خوشحال و
زنده/ لبریز شد قلبم زشادی/ شد روح من خوشحال و زنده/ (ابراهیمی، ۱۳۶۵ ش، ۱۸)
ابراهیمی به وضوح مفهوم اصلی شعر خود را از مضامین دینی الهام گرفته است. ارتباط عمیق روحانی با خداوند امری است که در کودکی باید پایه‌ریزی شود. پرواز به سوی آفریننده جهان و گشودن دروازه تاریک شب به سوی صبحی زیبا، نماد جستجوی نور و هدایت الهی است: ﴿فَمَنْ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى﴾: هر کس از هدایتم پیروی کند، نه گمراه می‌شود و نه به مشقت و رنج می‌افتد. عبادت خالصانه به قلب روح و طراوتی دیگر می‌بخشد و آرامش و سرور ناشی از نزدیکی به خداوند را برای بنده به ارمغان می‌آورد: ﴿أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ (رعد، ۲۸)
احمد سویلم نماز را از واجبات دین معرفی کرده و به طور غیر مستقیم اهمیت آن را یادآور می‌شود:

أشهد أن الله الواحد الإله
ثم أصلي الفرضاً والله عني يرصني
والصوم والزكاة وحج بيت الله

فرائض الإسلام شريعة الأنام (سویلیم: د.ت، ۵)

ترجمه: شهادت می‌دهم که خداوند یگانه است/ سپس نماز واجب را می‌خوانم و خداوند از من راضی است/ روزه و زکات و حج خانه خدا/ از واجبات اسلام و قانون بشریت است. شعر با اولین رکن دین مبین اسلام یعنی توحید شروع می‌شود: ﴿قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ﴾ (انعام: ۱۹) شاعر پس از تشهد از نماز، زکات و حج نام می‌برد که به ترتیب از آیات ۴۳ بقره: ﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾ و ۹۷ آل عمران: ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ اقتباس کرده و این فرائض را برای کودک مسلمان در قالب شعر آموزش می‌دهد. وی در ادامه درباره کیفیت نماز از سوره بقره آیه: ۲۳۸ ﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ الهام گرفته است:

صَلَوَاتِي خَمْسٌ فِي الْيَوْمِ مِنْ سَاعَةِ صَحْوِي لِلنَّوْمِ
شُكْرًا لِلَّهِ عَلَى كَرَمِهِ حَمْدًا لِلَّهِ عَلَى نِعَمِهِ

لا أتركُ أبدًا صَلَوَاتِي صارت من أجمل أوقاتي (سویلیم: د.ت: ۷)

ترجمه: نمازهای روزانه پنج تا است، از هنگام بیدار شدن تا وقت خواب/ خدا را به خاطر سخاوتش شکر کن، خدا را به خاطر نعمت هایش شکر کن/ من هرگز نمازم را ترک نمی‌کنم، نماز یکی از زیباترین اوقات من است.

در پایان شاعر با جمله خبری بر استمرار حکم الهی نماز تأکید می‌ورزد و یادآوری می‌کند که مسلمان هرگز نباید نمازش ترک شود چرا که با ترک آن در حقیقت خدا از یاد رفته است: ﴿اقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي﴾ (طه: ۱۴)

مصطفی رحماندوست درباره توجه هنگام نماز با شعری طنز گونه می‌گوید: چهار نفر پشت سر یکی ایستاده بودند و نماز می‌خواندند.

اولی گفت: مسجد ما خوشگله/ دومی گفت حرف زدی و نماز تو باطله/ سومی گفت: تو هم که حرف زدی بابا! چهارمی گفت: من یکی که حرف نزد، شکر خدا! آن که جلو ایستاده بود/ حرفاشونو گوش داده بود/ داد زد و گفت: نه دراز و نه کوتوله/ نماز خودم قبوله... (رحماندوست، ۱۳۹۶، د.ص)

۳-۲-۲. دعا

دعا بعنوان یک عمل عبادی در قرآن چنین مطرح شده است: ﴿وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ..﴾ (بقره: ۱۸۶): هنگامی که بندگانم از تو درباره من بپرسند، [بگو]: یقیناً من نزدیکم، دعای دعا کننده را زمانی که مرا بخواند اجابت می‌کنم... ﴿وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ..﴾ (غافر: ۶۰): و پروردگارتان گفت: مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم..

پروین دولت‌آبادی (۱۳۰۳ - ۱۳۸۷) بانوی اصفهانی از بنیانگذاران شورای کتاب کودک بود. او شاعری توانا بود که در قالب‌های گوناگون غزل، قصیده، مثنوی و شعر نو تبحر داشت.

(فرخ زاد، ۱۳۸۱ش، ۳۵۱-۳۵۳) وی بیشتر به خاطر اشعار کودکانه‌اش شناخته می‌شود، به‌ویژه آثاری که در کتاب‌های درسی مدارس منتشر شده‌اند. در کتاب درسی فارسی اول، شعر روانی از این بانوی شاعر درباره دعا کردن چنین آمده است:

با این دو دست کوچکم	دست می‌برم پیش خدا
با دل پاک و روشنم	دعا کنم، دعا، دعا
باز ای خدای مهربان	بشنو دعا‌های مرا
دعا برای مادرم	دعا به شادی بابا
به خانه‌ها صفا بده	به جان ما وفا بده (مجموعه نویسندگان، ۱۴۰۳ش، ۴)

این شعر نشان از رابطه‌ای عمیق و صمیمی بین خالق و مخلوق دارد که در آن دعا به عنوان ابزاری برای ارتباط، محبت به والدین و طلب رحمت الهی مطرح شده است. شاعر با استفاده از زبانی ساده و دلنشین، رابطه کودک مسلمان با خدا را به تصویر کشیده است.

جمال الطاهری شاعر معاصر زاده ۱۹۴۷ در الجزایر، با نام واقعی عبد الکریم علجی است. او در زمینه‌های ادبی و شعری فعالیت‌های گسترده‌ای داشته و با آثار خود در زمینه شعر کودکانه نه تنها بر غنای ادبیات عرب افزوده بلکه نقش مهمی در شکل‌گیری هویت فرهنگی و آموزشی کودکان ایفا کرده است. او درباره مناجات می‌گوید:

کم بت اکابد وأعانی / أجتّ مجامع أحزانی / فیناجی قلبی یا ربی (الطاهری، ۱۹۹۲م: ۴)
ترجمه: چقدر رنج می‌برم زجر می‌کشم / چه غم‌هایی که فرو خوردم / پروردگارا قلبم مناجات می‌کند
این اشعار نشان‌دهنده عواطف عمیق انسانی و جستجوی آرامش در دل مشکلات و غم‌هاست که جز با مناجات پروردگار آرام نمی‌گیرد: ﴿أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ﴾ (رعد: ۲۸)
۳-۳. وطن

در قرآن کریم، علاقه به وطن به عنوان یک ارزش انسانی و طبیعی مطرح شده است. یکی از آیات مهم که به این موضوع اشاره دارد، آیه‌ای است که در آن خداوند می‌فرماید: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تُخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ﴾ (بقره: ۸۴): و [یاد کنید] هنگامی که از شما پیمان گرفتیم که خون همدیگر را نریزید، و یکدیگر را از خانه‌های خود آواره نکنید، سپس [به پیمانتان] اقرار کردید و بر آن هم گواهی می‌دهید. و نیز: ﴿الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ﴾ (حج: ۴۰)

این آیات بر اهمیت حفظ جان و سرزمین تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که بیرون راندن افراد از وطن یک ضد ارزش است. سويلم تعهد به دفاع از وطن در برابر دشمنان را نه تنها یک وظیفه بلکه احساسی درونی می‌داند که به او انگیزه می‌دهد تا برای بقای پرچم وطن و آرمان‌هایش تلاش کند:

تَسْأَلُنِي عَنْ وَطَنِي اللَّهُ يَحْمِي وَطَنِي
مِنْ حَقِّهِ عَلَيَّ يَظَلُّ فِي عَيْنَيَّ
إِنْ مَسَّهُ الْأَعْدَاءُ قَلْبِي لَهُ فِدَاءُ
لِكَيْ تَظَلُّ رَأْيَتُهُ وَلِلسَّمَاءِ غَايَتُهُ (سویلیم، د.ت: ۹)

ترجمه: از من درباره وطنم می‌پرسید/ خداوند وطنم را حفظ کند/ او بر من حق دارد/ که همیشه در چشمانم باقی بماند/ اگر دشمنان به آن آسیب برسانند/ قلبم فدای آن خواهد بود/ تا پرچمش همیشه برافراشته/ و هدفش آسمانی باشد.
شعبانی درباره وطن می‌گوید:

زیبا زیبا زیبایی ای ایران/ میهن خوب مایی ای ایران/ هم کوه و جنگل داری هم صحرا/ هم باغ و بوستان داری هم دریا/ من یک دنیا خاکت را دارم دوست/ من این خاک پاکت را دارم دوست/ هر جای تو قشنگ است سرتا سر/ تو مهربان با مایی چون مادر/ زیبا زیبا زیبایی ای ایران/ میهن خوب مایی ای ایران/ (مجموعه نویسندگان، ۱۴۰۳ش، ۴۷) این شعر با تأکید بر زیبایی‌های طبیعی و فرهنگی ایران، به نوعی تجلی‌گر ارزش‌های انسانی و اخلاقی است که در قرآن نیز مورد تأکید قرار گرفته‌اند، مانند محبت، دوستی و احترام به سرزمین. همچنین، ابیات شعر که به عشق به وطن و فداکاری در راه آن اشاره دارند، بازتاب آموزه‌های اسلامی درباره اهمیت وطن و مسئولیت نسبت به آن هستند. این اثر می‌تواند به عنوان یک دعوت به همبستگی و وحدت در جامعه اسلامی تلقی شود.

۳-۴. فضایل اخلاقی

۳-۴-۱. محبت

خداوند متعال محبت و همدلی را در ایجاد روابط سالم و پایدار میان افراد جامعه لازم می‌داند: ﴿وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً﴾ (روم: ۲۱) در همین راستا ابیات احمد سویلیم به اهمیت محبت و عشق در زندگی اشاره دارد و نشان می‌دهد که محبت نه تنها به خانواده و دوستان بلکه به همه کسانی که در یادگیری و تربیت انسان نقش دارند، تعلق دارد. همچنین، در قلب مؤمن عشق به عنوان یک نور دائمی است:

الْحُبُّ عِنْدِي مَذْهَبِي يَصْفُو لِأَمِّي وَأَبِي
وَإِخْوَتِي فِي أَسْرَتِي وَأَصْدِقَاءُ اللَّعِبِ
وَكُلُّ مَنْ عَلَّمَنِي وَكُلُّ مَنْ أَدَّبَنِي
الْحُبُّ نُورٌ دَائِمٌ فِي قَلْبِ كُلِّ مُؤْمِنٍ (سویلیم، د.ت: ۲۱)

محبت برای من مذهب است/ که برای مادرم و پدرم خالص است/ و برای برادرانم در خانواده‌ام/ و برای دوستانم در بازی/ و هر کسی که به من آموخت/ و هر کسی که مرا تربیت کرد/ محبت نوری دائمی است/ در قلب هر مؤمنی.

اما شاعر ایرانی مصطفی رحمان دوست دامنه محبت را فراتر گرفته و آن را برای بقای طبیعت لازم می‌شمارد:

ای ابر، مثل خورشید/ تو نیز مهربان باش/ خورشید را رها کن/ در فکر دیگران باش.
(رحمان دوست، ۱۳۸۴ش: ۱)

خداوندی که محبت و لطافت در رفتار پیامبر را عامل جذب و همبستگی می‌داند: ﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾ (آل عمران: ۱۵۸): [ای پیامبر!] پس به مهر و رحمتی از سوی خدا با آنان نرم خوی شدی، و اگر درشت خوی و سخت دل بودی از پیرامونت پراکنده می‌شدند. و او براستی الگوی مهربانی است: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ (انبیاء: ۱۰۷)

شاعر سوری «عبدالکریم الحیدری» (۱۹۱۰ - ۱۹۸۶ م) به عنوان یکی از پیشگامان شعر کودک در جهان عرب با تألیف کتاب «حقیقه الأشعار المدرسیه» در سال ۱۹۳۷، به ترویج شعر مناسب برای کودکان با مضامین آموزشی و سرگرم‌کننده پرداخت. او فرزندان کشورش را به طور غیر مستقیم به حسن رفتار با دیگران تشویق می‌کند. شعر زیر از زبان یک گنجشک سروده شده که کودکی را که دزدکی به لانه‌اش سرک کشیده مورد خطاب و عتاب قرار می‌دهد:

أمانا أيها الطفلُ ودع ما يفعل النذلُ
أخي لا تمش كالوحش
تمد الكف للبطش
بأفراخ وبالعش

فعیشی لك لا یحلو فرققاً أيها الطفلُ (کنعان، ۱۹۹۵: ۱۹)

ترجمه: امان بده بچه! کاری که افراد پست فطرت می‌کنند انجام نده/ برادرم! مانند حیوان وحشی راه نرو، آن‌که به لانه و جوجه‌هایش دست درازی می‌کند/ زندگی من برایت شیرین نیست پس مهربان باش فرزند!

۳-۴-۲. صداقت

یکی از مهمترین فضایل اخلاقی راستگویی است. دروغگویی نه تنها موجب عذاب الهی می‌شود، بلکه به نوعی یک بیماری روحی و اخلاقی شمرده می‌شود. خداوند متعال درباره عواقب دروغگویی هشدار می‌دهد: ﴿فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ﴾ (آل عمران: ۱۳۷)
عیسی الناعوری (۱۹۱۸-۱۹۸۵) شاعر، ادب پژوه و مترجم اردنی و مؤسس مجله القلم والجديد، سالها به تدریس در دبیرستان‌های اردن و فلسطین مشغول بود. در سال ۱۹۶۷ م. دکترای افتخاری گرفت. بیش از پنجاه اثر در زمینه های مختلف ادبی از خود به یادگار گذاشته است. او درباره صداقت چنین می‌سراید:

عَيْبُ أَنْ يَكْذِبَ إِنْسَانٌ إِذْ إِنَّ الْكَذِبَ يُقَبِّحُهُ

لكن الصدق يُنجحُه

الطفل الصادق محبوب وبكل مكان يُعْتَبَرُ

أما الكذاب فيُحْتَقَرُ (الناعوری، ۱۹۵۸م: ۱۹)

ترجمه: دروغ گفتن برای انسان نقص است، زیرا دروغ او را رسوا می‌کند/ اما صداقت باعث موفقیت او می‌شود/ کودک راستگو دوست‌داشتنی و در همه جا قدر و منزلت دارد/ اما دروغگو تحقیر می‌شود. شکوه قاسم نیا نیز درباره صداقت و لزوم راستگویی از زبان کودک می‌گوید: بشقاب چینی افتاد/ از توی دستم الان/ شکست و صد تکه شد/ وای، چی به گم به مامان!/ دروغ به گم؟ نه، زشته!/ می‌گم که کار منه/ آخ، آگه دعوام کنه/ قلب منم می‌شکنه/ (قاسم‌نیا: ۱۳۷۷ش، ۱۲)

۳-۴-۳. صفات حمیده

الهرای با توجه به مفاهیم قرآنی که مؤمنان را ﴿الكاظمين الغيظ﴾ (آل عمران: ۳۴) و سبب رستگاری را در ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا * وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا﴾ (شمس: ۷-۱۰) می‌داند و از سوگند نهی می‌کند: ﴿وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْصَةً لِّإِيْمَانِكُمْ﴾ (بقره: ۲۲۴) او کودک را غیر مستقیم به مجموعه‌ای از فضایل اخلاقی: پرهیز از خشم، دروغ‌گویی، سوگند بیهوده، آزار دیگران، گناه و انجام هر کاری که سرزنش به دنبال داشته باشد و اتصاف به حیا در گفتار و مراعات ادب رهنمون می‌سازد:

فاطمة لا تَغْضَبُ إلا لِحَقٍّ يُغْضَبُ

لا تَعْرِفُ الْإِيْمَانَ لَغْ— وألا وليست تكذبُ

حديثُها مُحَجَّبٌ وَطَبْعُها مُهَذَّبٌ

فاطمة ليست تُس— عى لا مري أو تُذنبُ

لا تَعْرِفُ الشَّتْمَ الَّذِي عنه نَهَاها الأَدَبُ (الهرای، ۱۹۲۲م، ۳۹)

فاطمه خشمگین نمی‌شود جز وقتی که حقی غضب شود/ بیهوده قسم نمی‌خورد و دروغ نمی‌گوید/ گفتارش با حیا و سرشتش مؤدب است/ فاطمه به کسی آزار نمی‌رساند و گناه نمی‌کند/ او نکوهشی که ادب از آن منع می‌کند نمی‌داند (هرگز مرتکب عملی نمی‌شود که در پی‌اش سرزنش است)/

۳-۵. مدح پیامبر

پیامبر اکرم (ص) از نظر اخلاقی الگویی کامل و بی‌نظیر برای بشریت محسوب می‌شود. خداوند متعال در توصیف کمال اخلاقی پیامبر (ص) می‌فرماید: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ (احزاب: ۴) جمال الطاهری در سرود (محمد) پیامبر را چنین توصیف می‌کند:

هو البزوغ الأسعد هو الرجاء الأبعد

هو الدليل الأوحـد هدى الأنام الأرشـد (الطاهری، ۱۹۹۱، ۵)

ترجمه: او طلوع خجسته‌ترین است / او امید دورترین است / او راهنمای یگانه است / او هدایتگر راه‌یافته‌ترین مردمان است / ﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾ (توبه: ۱۲۸): یقیناً پیامبری از جنس خودتان به سویتان آمد که به رنج و مشقت افتادنتان بر او دشوار است، اشتیاق شدیدی به [هدایت] شما دارد، و نسبت به مؤمنان رؤوف و مهربان است.

و تا ابد کسی بهتر از او که قرآن اسوه نیکویش خوانده پا به عرصه حیات نمی‌گذارد: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ...﴾ (احزاب: ۲۱): یقیناً برای شما در [روش و رفتار] پیامبر خدا الگوی نیکویی است..

علی اصغر نصرتی متولد ۱۳۳۶ ش، در شهر سنگر رشت، شاعر و نویسنده کودک و نوجوان و دانش‌آموخته رشته ادبیات فارسی از دانشگاه تهران است. او در کتاب پایه اول دبستان درباره روز بعثت پیامبر گرامی اسلام (ص) چنین سروده است: آن شب ستاره، تا صبح بارید / روشتر از پیش، مهتاب تابید / دنیا لباسی، از نور پاشید / قلب ملائک، از شوق جوشید / روزی زمین شد، مانند گلشن / از نور شب شد، چون روز روشن / آن نور و گلها، آن شور و غوغا / آن شب برایم، شد یک معما / تا صبح آن شب، نوری به پا بود / سرچشمه‌ی نور، غار حرا بود / زیرا در آن شب، پیغمبر ما / از جانب حق، شد رهبر ما (مجموعه نویسندگان، ۱۴۰۳ ش: ۱۰۷)

شاعر در این قطعه اشاره به لیلۃ الإسراء یا شب معراج (اولین آیه از سوره اسراء) دارد و با بهره‌گیری از تصاویری چون بارش ستاره‌ها و تابش مهتاب و کاربرد استعاره و تشبیه، فضایی پر از نور و شگفتی را خلق می‌کند که نماد بیداری معنوی و الهی است. این اثر با برقراری ارتباط بین زمین و آسمان به نقش پیامبر در هدایت بشریت اشاره دارد، که این خود نشان‌دهنده اهمیت و ارزش‌های دینی در فرهنگ ایرانی اسلامی است.

محمد الأخضر السائحي (۱۹۱۸-۲۰۰۶م) شاعر نئوکلاسیک و از پیشگامان شعر کودک در ادبیات الجزایر است. او شعر کلاسیک و تفعیله را با هم در کارنامه خود ادبی خود دارد. السائحي در زمینه فرهنگ و هنر فعال بود و در دوران جنگ استقلال، در رادیو نیز فعالیت داشت که نشان‌دهنده تجربیات فرهنگی و سیاسی اوست و میراث ادبی غنی از خود به جا گذاشته است. وی در سروده‌ای کودکانه به جشن میلاد پیامبر اکرم (ص) و ویژگی‌های او به عنوان راهنما و بشارت‌دهنده اشاره می‌کند: هیتا جميعاً ننشد / قد حلّ عيد المولد / عيد البشير المصطفى / عيد النبي محمد / هادي الأنام المهتدي / .. (السائحي، ۲۰۰۰م: ۲۱) ترجمه: بیایید همه با هم بخوانیم / عيد ولادت فرارسیده / عيد بشارت‌دهنده برگزیده / عيد پیامبر محمد (ص) / راهنمای این شعر با دعوت به جشن ولادت پیامبر اسلام (ص) و توصیف او به عنوان "بشیر" و "هادی"، به نقش حیاتی ایشان در هدایت بشریت اشاره کرده و با این آیه بینامتنیت دارد: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَ

نَدِيرًا، وَ دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِرَاجًا مُنِيرًا: ای پیامبر! به راستی ما تو را شاهد [بر امت] و مژده‌رسان و بیم‌دهنده فرستادیم. و تو را دعوت کننده به سوی خدا به فرمان او و چراغی فروزان [برای هدایت جهانیان] قرار دادیم (احزاب: ۴۲ و ۴۳)

۶. نتیجه‌گیری

شکل‌گیری شخصیت و ارتقای رفتار کودک با معرفی آموزه‌های قرآنی در قالب سروده‌های دلنشین و قابل درک امکان‌پذیر است و می‌توان از آن به‌عنوان ابزاری مؤثر برای فهم و انتقال مفاهیم قرآنی استفاده کرد. در این حوزه سروده‌های عربی، بر خلاف فارسی، غالباً رنگ و بوی شعر کهن دارند. یکی از مهم‌ترین نقاط اشتراک میان شعر کودک عربی و فارسی، توجه به جنبه آموزشی و تربیتی آن است. در این جستار، پس از معرفی شش شاعر عرب و نه شاعر ایرانی که در حوزه کودک شعر سروده‌اند به بررسی نمونه‌هایی از اشعار کودکان معاصر در شعر آنها پرداخته و مشخص شد که بیشترین مضمون مشترک درباره خداشناسی است. در هر دو فرهنگ، شعر معاصر کودک بیشتر بر آموزش غیرمستقیم تمرکز دارد. زبان شعر کودک در هر دو دارای ادبیاتی ساده و متناسب با سن مخاطبان است. این ویژگی باعث می‌شود که کودکان بتوانند با شعر ارتباط برقرار کنند، مفاهیم آن را درک کنند و به راحتی به خاطر بسپارند تا در دوره بزرگسالی از آموزه‌هایی که شیره جانشان شده بهره‌مند شوند. اشعار کودکان‌ای که با موضوع خداشناسی سروده شده‌اند، مخاطب کودک را به تفکر درباره جهان هستی و ارتباط با خالق ترغیب می‌کنند. ارائه تصاویری جذاب و ساده از خداوند، زمینه‌ساز کنجکاوی و شناخت عمیق‌تر کودکان نسبت به مفاهیم معنوی در سال‌های آینده می‌شود. همچنین، اشعار با مضمون شکرگزاری به سادگی و شیرینی، حسی ماندگار نسبت به نعمت‌های طبیعی را در کودکان تقویت می‌کنند. نقطه افتراق شعر عربی و فارسی در میزان استفاده از آیات قرآنی است. طبیعی است که شاعران عرب زبان در این حوزه گوی سبقت را ببرایند. شعر فارسی گاه به الهام گرفتن از محتوا یا مفهوم یک آیه قرآنی بسنده کرده، اما ابیات در شعر عربی معمولاً با آیات متعددی تنیده شده‌اند. در بخش شعر نو، شاعران هر دو زبان عموماً نوآوری را با تکرار و تقلیل پایه‌های عروضی ایجاد کرده‌اند. در پایان، باید گفت که شعر کودک به دلیل مخاطب خاص خود با محدودیت‌هایی مواجه است که کار شاعر را دشوار می‌کند. با این حال، هنر شاعری فراتر از موزون‌سازی مفاهیم کودکان است و شاعر باید با استفاده از تخیل و پذیرش آسان کودکان، راه‌هایی برای عبور از این محدودیت‌ها بیابد.

کتابنامه

- قرآن کریم
- أبو معال، عبد الفتاح. (۱۹۸۶م). دراسات في أنشيد الأطفال وأغانيهم. ط۱. عمان: دار النشر والتوزيع.

- ابراهیمی، جعفر. (۱۳۶۵ش). شکوفه‌های شعر. ج ۲. تهران: امیرکبیر - کتاب‌های شکوفه.
- باداود، سعید. (۲۰۰۳م). أدب الطفل العربي. ط ۱. کویت: دار سعاد الصباح.
- بریغیش، محمد حسن. (۱۹۹۷). أدب الأطفال أهدافه وسماته. ط ۳. بیروت: مؤسسة الرسالة.
- الجبوری، کامل سلمان. (۲۰۰۳م). معجم الأدباء من العصر الجاهلي حتى سنة ۲۰۰۲م. ط ۲. بیروت: دار الكتب العلمية.
- دولت آبادی، پروین. (۱۳۸۹ش). به نام خدا. تهران: سروش.
- رحماندوست، مصطفی. (۱۳۹۶ش). پنج تا انگشت بودند که. چ ۸. تهران: پیدایش.
- _____ . (۱۳۹۲ش). چند تا ستاره وای خدا. تهران: کتاب نیستان.
- _____ . (۱۳۸۴ش). پرندۀ گفت به به. چ ۱. تهران: محراب قلم - کتاب‌های مهتاب.
- _____ . (۱۳۷۶ش). چشمه نور. چ ۴. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- السانحي، محمد الأخضر. (۲۰۰۰). أناشيد وأغاني للأطفال. الجزائر: المكتبة الخضراء.
- سويلم، أحمد. (د.ت). ديوان الطفل العربي. قصائد للأطفال. مصر: الدار الثقافية للنشر.
- شعبان‌زاد، افسانه. (۱۳۹۲ش). شکوفه‌های برفی. چ ۳. تهران: کتاب‌های شکوفه.
- شعبانی، اسدالله. (۱۳۹۱ش). من یا عروسک من. چ ۲. تهران: مدرسه.
- ضبع، محمود ابراهيم. (۲۰۰۹م). أدب الأطفال بين التراث والمعلوماتية. الدار المصرية اللبنانية.
- الطاهري، جمال. (۱۹۹۱م). الزهور. قصائد للفتيان والفتيات. ط ۱. ج ۲. دار الحضارة.
- _____ . (۱۹۹۲). الزهور. قصائد للفتيان والفتيات. ط ۱. ج ۴. دار الحضارة.
- فرخ‌زاد، پوران. (۱۳۸۱ش). کارنمای زنان کارای ایران (از دیروز تا امروز). تهران: قطره.
- قاسم‌نیا، شکوه. (۱۳۹۲ش). دامن چین چینی. چ ۱، تهران: امیرکبیر - کتاب‌های شکوفه.
- کنعان، أحمد علی. (۱۹۹۵م). الطفولة في الشعر العربي والعالمي. ط ۱، دمشق: دار الفكر.
- کیانوش، محمود. (د.ت). بچه‌های جهان، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- مجموعه نویسندگان سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۴۰۳ش). فارسی اول دبستان. چ ۱۴. تهران: افست.
- مجموعه نویسندگان سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۴۰۳ش). فارسی سوم دبستان. چ ۱۲. تهران: افست.
- موسوی گرم‌رودی، مصطفی. (۱۳۸۲ش). شعر کودک از آغاز تا امروز. چ ۱، تهران: وزارت فرهنگ و انتشارات اسلامی.
- الناعوري، عيسى. (۱۹۵۸م). الأغاريد. القدس: المطبعة العصرية.
- الهراوي، محمد. (۱۹۲۲م). سمير الأطفال. ج ۱. القاهرة: دار الكتب المصرية.